

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het Egyptische Dodenboek

van Haarlem, W.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

Published in

APm: Allard Pierson mededelingen

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Haarlem, W. (2010). Het Egyptische Dodenboek. *APm: Allard Pierson mededelingen*, 101/102, 12-15.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Willem van Haarlem

Het Egyptische Dodenboek

Het Egyptische Dodenboek werd meegegeven aan de overledene in het graf. Het bestaat uit een verzameling van bijna 200 spreuken, die de wederopstanding van de overledene moeten garanderen. Daarvoor moet de overledene iedere dag weer een gevaarlijke reis afleggen door de Onderwereld, geleid en beschermd door deze spreuken.

Doorgaans werden de spreuken op een strook papyrus geschreven, die werd meegegeven in het graf, opgerold en opgeborgen in een koker of zelfs om het lichaam van de dode heen gewikkeld (afb.1-2). Meestal bevatten individuele Dodenboeken alleen een selectie uit het complete corpus van bijna 200 spreuken. Vaak zijn ze geïllustreerd, al dan niet in kleur (afb.1 op blz. 2, afb.4 op blz.4). Een van de beroemdste is die van Ani, nu in het British Museum. Dergelijke papyri werden vaak op voorraad vervaardigd, waarbij de naam van de betrokkene open werd gelaten voor een toekomstige invulling. De meer gefortuneerden lieten ze apart op bestelling vervaardigen.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

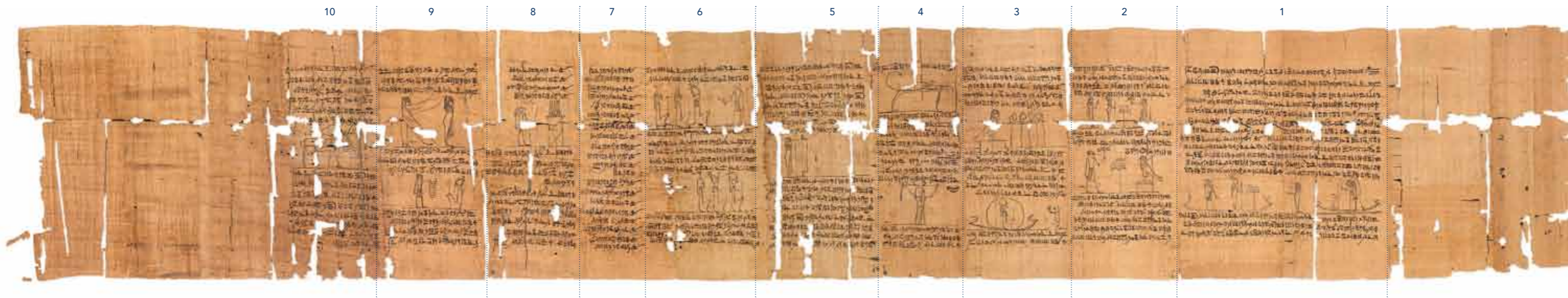
Het Dodenboek staat aan het einde van een ontwikkelingsgang, die met de *Piramideteksten* begint. Deze worden, zoals de naam al aangeeft, aangetroffen op de wanden van de latere piramiden van het Oude Rijk, te beginnen met farao Unas (5de dynastie, ca. 2475-2345 voor Christus). Deze geschreven teksten zijn dan al een product van eeuwenlange mondelinge overlevering en gelden als de oudst bewaarde samenhangende religieuze teksten ter wereld. Het feit dat ze vrijwel uitsluitend in koninklijke piramiden worden aangetroffen, wijst er al op dat ze exclusief in dienst stonden van het voortbestaan van de farao in het hiernamaals en niet bestemd waren voor gewone stervelingen.

Min of meer voortgekomen uit de *Piramideteksten* zijn de *Sarcofaagteksten* die, zoals alweer de naam aangeeft, voorkomen op de binnenzijden van privé-sarcofagen uit de Eerste Tussentijd en het Middenrijk (ca. 2160-1781 voor Christus). Opmerkelijk is dat deze teksten zo als het ware *gedemocratiseerd* zijn: nu zijn ze ook bedoeld voor gewone (zij het bemiddelde) bevolkingsgroepen, net zoals het Dodenboek later trouwens. Er is verwantschap met de *Piramideteksten*, maar een aantal spreuken hebben deze *Sarcofaagteksten* ook gemeen met het Dodenboek. Dit laatste is in gebruik gebleven vanaf het Nieuwe Rijk (ca. 1550-1075 voor Christus) tot ver na Christus, in de Romeinse tijd. Naast de drie genoemde teksten zijn er ook teksten die in de graven van farao's uit het Nieuwe Rijk en later worden aangetroffen, zoals bijvoorbeeld het *Poortenboek* (zie blz.16-17). Een aantal Dodenboekpapyri is in opgerolde vorm gevonden in de holle rug van een mummievormig beeldje

afb. 1
Ptah-Sokaris-Osirisbeeld. In de rug zit een opening waarin een papyrusrol opgeborgen kon worden.
Stuc op hout, Ptolemaeïsch, 332-30 v. Chr. APM 20

afb. 2
Sarcofaag en met dodenboek omwikkelde mummie met uit het Musée Yverdon-les-Bains, Zwitserland

van de dodengod-combinatie Ptah-Sokaris-Osiris (afb. 1). Deze god speelt een belangrijke rol bij de herrijzenis van de dode en heeft daarom soms ook een zogenaamde 'korenmummie' in het grote voetstuk. Dit is geen echte mummie, maar een van klei met graankorrels erin gemaakte mummievormige Osirisfiguur. Op deze manier kan de kiemkracht van het graan eveneens gebruikt worden voor de herrijzenis van de dode (zie afb. 3 op blz. 22).

DE DODENBOEKPAPYRUS VAN SOMTEUS

Het museum is in het gelukkige bezit van een intacte papyrusrol met een Dodenboek uit de eerste eeuw na Christus, afkomstig uit een graf op de Westoever van het Zuidegyptische Luxor (afb. 3). De eigenaar is ene Sema-tawy (zijn vergriekste naam is Somteus), schilder van de Amon-tempel (hoogstwaarschijnlijk die van Karnak op de Oostoever). Hij is de zoon van Horioe (Erieus) en Hatherete. Uit andere vondsten van Dodenboekpapyri kunnen we met enige waarschijnlijkheid afleiden dat Horioe ook schilder van de Amontempel was, evenals zijn vader Horchons, gehuwd met Ta-Djedoe. Dergelijke in feite erfelijke beroepen waren niet ongebruikelijk in het land.

De in het hiëratisch geschreven tekst (dit was een lopend handschrift in tegenstelling tot de monumentale hiëroglieftekens) is in een mooie, duidelijke hand geschreven in 10 kolommen van verschillende breedte, te lezen van rechts naar links. Deze rol bevat min of meer volledige versies van 17 verschillende Dodenboekspreuken en 14 illustraties, die niet altijd passen bij de tekstomgeving waarin ze staan. Bij zulke late versies van het Dodenboek komt dat meer voor. Dit aantal - nog geen 10% van de bijna 200 mogelijke spreuken - duidt er wel op dat Somteus zich niet zo heel veel kon veroorloven. Papyrus was immers duur. De al eerder genoemde Ani bezat een Dodenboek met maar liefst 62 spreuken. De illustraties (vignetten) zijn ook simpel in zwart-wit gehouden, niet in kleur zoals ook nog had gekund. Behalve geld kan ook de persoonlijke keuze van Somteus een rol gespeeld hebben: welke spreuken vond hij het belangrijkste voor zijn voortbestaan in het hiernamaals?

TEKST EN ILLUSTRATIES

Het interessantste in deze versie is de ongebruikelijke illustratie bij de brede kolom 1, aan de rechterkant van de papyrus. Daar staat de reis van de zonnegod rechts in de boot door de nachtelijke onderwereld afgebeeld, met begeleiders links en de overledene zelf in het midden. Deze tekening past hier

overigens wel bij de tekst, omdat de spreuken gaan over Re in zijn zonneboot.

Verder is kolom 7 opmerkelijk. Daar staan de namen van 22 van de 42 in Dodenboekspreuk 125 aangeroepen goden, maar merkwaardig genoeg zonder de erbij horende ontkenning van een zonde (zie blz. 3). Ze zijn te herkennen aan de aanhef rechts: "Gegroet, (gevolgd door de naam)". Weggelaten is steeds de zinsnede "Ik heb (dit of dat) niet gedaan".

Onder de illustratie in kolom 8, die een gewapende poortwachter met de kop van een krokodil bij een poort voorstelt, staat een aantal van de toverspreuken om dergelijke poorten te passeren uit Dodenboekspreuk 145. Hier klopt de afbeelding dus weer wel met de tekst, want de afgebeelde poortwachter wordt aangesproken met zijn juiste en geheime naam; dit geeft de spreker macht over de aangesprokene. Een ander belangrijk thema in deze keuze van spreuken is de vereenzelviging van de dode met een godheid, zodat hij in alle eigenschappen van de betreffende godheid kan delen. In deze papyrus zijn dat Osiris, Horus en de zonnegod Re. De cyclus van de zon, overdag varende langs de de hemel en 's nachts in de Onderwereld, wordt precies zo door de dode nagevolgd. Net zoals de zonnegod moet de dode dat iedere dag ook weer doen. Van de illustraties staat een aantal in verband met het mondopeningsritueel en de begrippen 'Ka' en 'Ba'.

HET MONDOPENINGSRITUEEL

Nadat de mummificatie van de overledene voltooid is, maar nog voor hij in het graf wordt bijgezet, vindt er een ritueel plaats waarbij de functies van ademen, eten, horen, zien en spreken weer worden geactiveerd bij de dode, waardoor de Ka (zie hieronder) zich ook weer verbonden kon voelen aan de mummie. Daarvoor wordt de mummie overeind gezet, en raakt een priester met een dissel symbolisch mond, neus, oren en ogen aan, die zo weer open kunnen gaan. Daarnaast worden er dan nog gebeden opgezegd en offers gebracht. Tenslotte is de overledene gereed voor wat er verder gaat komen. Ook voor beelden was een mondopeningsritueel noodzakelijk, niet alleen voor beelden in het graf maar ook in een tempel. Zonder deze procedure konden de beelden niet vereerd worden of offers

ontvangen. Zo waren ze ook geïdentificeerd met een persoon van vlees en bloed. Na al dan niet opzettelijke onherstelbare beschadiging of vernieling van het beeld werd het dan ook begraven. In kolom 6 is te zien dat bovenaan rechts een man klaar staat met zo'n dissel. Tegenover hem zit een aantal goden (Osiris, Isis en Nephthys), eronder voortgezet met Re-Haracht, Atoem en Sjoë. Behalve Re-Haracht behoren ze allen tot de Enneade, het negental goden van Heliopolis. Helaas slaat de bijbehorende tekst op iets heel anders, namelijk een spreuk om de zonneboot over een zandbank te krijgen (Spreuk 99).

'KA' EN 'BA'

Dit waren verschillende en ietwat gecompliceerde aspecten van de overledene. De 'Ka' staat voor de 'dubbele' van de dode. Deze wordt gelijk met hem geboren of geschapen, maar blijft voortbestaan bij het overlijden van zijn stoffelijke evenbeeld,

afb. 3
Dodenboekpapyrus van Somteus.
Van rechts naar links:
Kolom 1: Zonnegod met begeleiders en de overledene in het midden.
Thebe, 1ste eeuw n. Chr. APM 9223
Kolommen 2 en 3: de Ba-vogel.
Kolom 6: Mondopeningsritueel in aanwezigheid van verschillende goden
Kolom 7: Namen van aangeroepen goden voor de godenrechtbank van de 'Negatieve Confessie'
Kolom 8: Poortwachter met de kop van een krokodil

dat hij dan verlaat. De Ka houdt contact met de wereld van de levenden, neemt offergaven in ontvangst, maar heeft dan nog wel een toevluchtsoord nodig in de vorm van de mummie of, als reservelichaam, een of meer beelden van de dode. Het mondopeningsritueel maakte dit mede mogelijk, zowel voor de mummie als voor de beelden (afb. 5). De 'Ba' komt het dichtste bij het westerse idee van de 'Ziel'. Je zou het ook kunnen omschrijven als iemands individuele persoonlijkheid. Vaak wordt de Ba afgebeeld als een vogel met een mensenhoofd (afb. 3, kolommen 2 en 3). Door de Ba een mast met een bol zeil als symbool voor wind en adem aan te bieden, ontvangt hij de levensadem. In dit geval staan er weer wel de juiste teksten bij: rechts de Spreuken 54 en 57 over ademen en links Spreuk 63a over water bij het geven van plengoffers aan de Ba-vogel.

LITERATUUR

G. Burkard, *Die Papyrusfunde. Grabung im Asasif, 1963-1970*, Mainz 1986
B.W.B. Garthoff, *Papyrus Amsterdam H1: Een oud-Egyptisch dodenboek*, *Mededelingen Amsterdam* 18 (1979) 10-12

Summary

An extensive description of the only Book of the Dead papyrus in the Museum (APM 9223), dated 1st century AD, is preceded by a general introduction to this book and its predecessors, the Pyramid and Coffin Texts. The several ways in which the Book of the Dead was included in a tomb's inventory are mentioned. The spells (including only 17 of the total of almost 200) and the illustrations are treated regarding context and meaning, with emphasis on specific themes like the Negative Confession, the Ritual of the Opening of the Mouth and the significance of the concepts of Ka and Ba.

afb. 4
Schrijfpalet van Nafy. Hout, Nieuwe Rijk,
1550-1075 v. Chr. APM 15.998

afb. 5
'Ka'-beeld. Hout, Oude Rijk, ca. 2670-2160 v. Chr.
APM 3933